

Θεοτόκος των Χαλκοπρατείων

Περίληψη :

Το μνημείο βρίσκεται κοντά στο ναό της Αγίας Σοφίας. Πρόκειται για μία από τις σημαντικότερες εκκλησίες της Κωνσταντινούπολης αφιερωμένες στην Παναγία κατά την Πρώιμη Βυζαντινή περίοδο. Σήμερα διασώζονται ελάχιστα αρχιτεκτονικά λείψανα. Οικοδομήθηκε από τη Βερίνα, σύζυγο του Λέοντα Α', πιθανώς μετά το 474. Μετατράπηκε σε πατριαρχικό ναό το διάστημα 532-537 και ανακατασκευάστηκε στα χρόνια του Βασιλείου Α'. Σύμφωνα με την παράδοση, στο ναό φυλασσόταν η Τιμία Ζώνη της Θεοτόκου.

Χρονολόγηση

β' μισό 5ου αιώνα

Γεωγραφικός εντοπισμός

Κωνσταντινούπολη

1. Τοποθεσία και προέλευση του ονόματος της Θεοτόκου των Χαλκοπρατείων

Η Θεοτόκος των Χαλκοπρατείων αποτελεί τη σημαντικότερη εκκλησία της Κωνσταντινούπολης αφιερωμένη στην Παναγία μέχρι την ανάδειξη του ναού της [Θεοτόκου των Βλαχερνών](#). Βρισκόταν βόρεια του Πατριαρχείου και σε μικρή απόσταση από το συγκρότημα της [Αγίας Σοφίας](#).¹ Ο P. Gilles στα μέσα του 16ου αιώνα σημειώνει ότι τα [Χαλκοπράτεια](#) δε βρίσκονταν μακριά από το [Μίλιον](#).² Σύμφωνα με γραπτή πηγή, το όνομα προήλθε από την εγκατάσταση Ιουδαίων τεχνιτών που ασχολούνταν με την κατασκευή και το εμπόριο χάλκινων αντικειμένων³ ήδη από την εποχή του [Μεγάλου Κωνσταντίνου](#). Η συνοικία ήταν γνωστή και ως η συνοικία των «Χαρτοπρατείων», εξαιτίας της ύπαρξης εργαστηρίων γραφικής ύλης.⁴

2. Φιλολογικές μαρτυρίες

2.1. Η ανέγερση του βυζαντινού ναού

Οι Βυζαντινοί συγγραφείς παραθέτουν πλήθος πληροφοριών για την ίδρυση του ναού, συχνά αντιφατικών ως προς τη χρονολόγηση. Η ανέγερση του μνημείου αποδίδεται στον αυτοκράτορα [Θεοδόσιο Β'](#) (408-450), σύμφωνα με το Γεώργιο μοναχό,⁵ το Μιχαήλ Γλύκα⁶ και τον Ψευδο-Κωδινό.⁷ Ο [Θεοφάνης ο Ομολογητής](#) προσδιορίζει μάλιστα και τον ακριβή χρόνο ίδρυσης του ναού στο 40ό έτος της βασιλείας του Θεοδοσίου Β', δηλαδή το 448.⁸ Ο Κεδρηνός⁹ και ο Συμεών Μεταφραστής¹⁰ αποδίδουν την ίδρυση του ναού στην αυτοκράτειρα Πουλχερία, αδελφή του Θεοδοσίου Β'. Αντίθετα, στην τρίτη [νεαρά](#)¹¹ του [Ιουστινιανού Α'](#) (527-565) η εκκλησία αποδίδεται στην αυτοκράτειρα Βερίνα, σύζυγο του [Λέοντα Α'](#) (457-474). Τέλος, ένα αγιογραφικό κείμενο του 9ου αιώνα αναφέρει τον αυτοκράτορα Ζήνωνα (476-491) ως ιδρυτή του ναού.¹² Κατά τη διάρκεια του 6ου αιώνα, προτού ανέλθει στο θρόνο, ο [Ιουστίνος Β'](#) (565-578) επισκέυασε το ναό, που είχε υποστεί φθορές λόγω σεισμού.¹³ Σε αυτόν αποδίδεται και η κατασκευή δύο παρεκκλησίων, της Αγίας Σορού, όπου υποτίθεται ότι φυλασσόταν η Τιμία Ζώνη και η [εσθήτα](#) της Θεοτόκου, και του Αγίου Ιακώβου του Αδελφοθέου.¹⁴

Η παλαιότερη έρευνα αποδεχόταν γενικά την απόδοση του ναού στην Πουλχερία, χωρίς να αποκλείει κάποιο ρόλο της Βερίνας στην ολοκλήρωση των εργασιών.¹⁵ Σύμφωνα ωστόσο με τον C. Mango, η παράδοση η σχετική με το ρόλο της Πουλχερίας στην ίδρυση σημαντικών ναών της Παναγίας στην Κωνσταντινούπολη και στη μεταφορά κειμηλίων, όπως το μαφόριο και η ζώνη της Παναγίας, είναι μεταγενέστερη και ανακριβής.¹⁶ Αντίθετα η Βερίνα, που επί Λέοντα Α' είχε ιδρύσει το παρεκκλήσιο της [Σορού](#) στη συνοικία των [Βλαχερνών](#) για να στεγάσει το μαφόριο, ίδρυσε πιθανότατα και τη βασιλική των Χαλκοπρατείων στα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Ζήνωνα και πριν από το 478, οπότε έχασε την επιρροή της στην πρωτεύουσα.¹⁷ Όσο για την παράδοση σχετικά με την Τιμία Ζώνη που φυλασσόταν στην εκκλησία των Χαλκοπρατείων είναι μεταγενέστερη του 8ου αιώνα, οπότε μαρτυρείται πρώτη φορά το κειμήλιο και μάλιστα ως συμπληρωματικό και κοινής προέλευσης με το μαφόριο.¹⁸ Ο Ιουστίνος Β' επισκέυασε το ναό έπειτα από έναν καταστρεπτικό σεισμό στα μέσα του 6ου

Θεοτόκος των Χαλκοπρατείων

αιώνα και συμπλήρωσε τον ψηφιδωτό διάκοσμο.

2.2. Ο βυζαντινός ναός στο επίκεντρο ιστορικών εξελίξεων

Στη διάρκεια της ιστορίας του, ο ναός έγινε θέατρο σημαντικών γεγονότων. Στα χρόνια του Ιουστινιανού Α΄ η εκκλησία χρησιμοποιήθηκε ως πατριαρχικός ναός για πέντε χρόνια (532-537), από την καταστροφή της Αγίας Σοφίας, στις πυρκαγιές της [στάσης του Νίκα](#), μέχρι την ολοκλήρωση του ιουστινιανείου ναού.¹⁹ Στο ναό των Χαλκοπρατείων συνήλθε η [σύνοδος](#) του 536, που αναθεμάτισε τους [μονοφυσίτες](#) και το μονοφυσίτη πρόην [πατριάρχη](#) Ανθίμο Α΄.²⁰ Τα πρακτικά της συνόδου επικυρώθηκαν στη νεαρά της 6ης Αυγούστου του 536.²¹

Ο αυτοκράτορας [Αλέξιος Α΄ Κομνηνός](#) (1081-1118), εξαιτίας της σοβαρής οικονομικής κρίσης, προχώρησε στη δήμευση εκκλησιαστικών αντικειμένων,²² για να μπορέσει να αντιμετωπίσει τις επιθέσεις των Νορμανδών. Από το ναό της Παναγίας των Χαλκοπρατείων αφαιρέθηκαν τότε οι χρυσές θύρες.²³ Ως αποζημίωση ορίστηκε ένα ετήσιο κονδύλιο από το βασιλικό ταμείο.²⁴ Τέλος, την περίοδο της [Λατινοκρατίας](#) ο ναός χρησιμοποιήθηκε από το λατινικό κλήρο.²⁵

3. Η αρχιτεκτονική του ναού

3.1. Η ιστορία της έρευνας

Ελάχιστα τμήματα του μνημείου διατηρούνται σήμερα. Πάνω από τα θεμέλια της βυζαντινής εκκλησίας ανεγέρθηκαν ιδιωτικές κατοικίες, επιχειρήσεις και ένας μουσουλμανικός ναός (Acem Aga Mescidi), ο οποίος σήμερα είναι ερειπωμένος ([εικ. 1](#)).²⁶ Ωστόσο, μελέτες των αρχών του 20ού αιώνα επιτρέπουν την αποκατάστασή του. Το 1912 ο Mamboury αναγνωρίζει τα ερείπια του ναού²⁷ και λίγα χρόνια αργότερα οι D. Lathoud και P. Pezaud δημοσιεύουν φωτογραφίες και ένα συνοπτικό σχέδιο της τοποθεσίας.²⁸ Οι Firatli και Rollas ανακαλύπτουν σε ανασκαφή το μοναδικό σωζόμενο κιονόκρανο του ναού,²⁹ ενώ ο W. Kleiss μία σταυροειδή κρύπτη στο χώρο του Ιερού Βήματος και ένα περίκεντρο κτίσμα που εφαπτόταν με το βόρειο τοίχο του αιθρίου του ναού και το οποίο ερμήνευσε ως βαπτιστήριο.³⁰ Το 1971 ο T. Mathews επισημαίνει αδιευκρίνιστα στοιχεία της αρχιτεκτονικής του ναού,³¹ ενώ ο W. Müller-Wiener αναφέρεται περισσότερο στην ιστορία του μνημείου.³²

3.2. Ο αρχιτεκτονικός τύπος

Ο ναός ανήκει στον τύπο της [τρίκλιτης βασιλικής](#) με μία τρίπλευρη αψίδα και [νάρθηκα](#) στα δυτικά. Δυτικότερα υπήρχε τρίστωο [αίθριο](#) με διαστάσεις παρόμοιες με εκείνες του αιθρίου της [βασιλικής του Στουδίου](#) ([εικ. 2](#)).³³ Στη βορειοδυτική γωνία υπήρχε ένα οκταγωνικό κτίσμα που έχει θεωρηθεί βαπτιστήριο.³⁴ Η μαρμάρινη βαπτιστική κολυμπήθρα που βρίσκεται στο Μουσείο Κωνσταντινούπολης από το 1886 θεωρείται ότι βρισκόταν εδώ.³⁵ Ωστόσο ο C. Mango, βασιζόμενος κυρίως στη θεματολογία του αποσπασματικά σωζόμενου ψηφιδωτού διακόσμου, πρότεινε μια διαφορετική ερμηνεία: ότι πρόκειται για το παρεκκλήσιο του Ιακώβου Αδελφόθεου.³⁶

Μέχρι το 1971 διατηρούνταν στο μισό από το αρχικό ύψος τους η αψίδα του [Ιερού Βήματος](#), η νοτιοανατολική γωνία του ναού και ο βόρειος τοίχος του.³⁷ Ήταν κατασκευασμένος εξολοκλήρου με πλίνθους ([εικ. 3](#)), ενώ την κύρια είσοδο την αποτελούσαν οι θύρες στον ανατολικό τοίχο.³⁸ Σταυρόσχημη κρύπτη εντοπίστηκε μπροστά από την αψίδα του Ιερού Βήματος ([εικ. 4](#)). Ο ναός ανακαινίστηκε επί [Βασιλείου Α΄](#) (867-886), οπότε και απέκτησε τρούλο πάνω από το κεντρικό κλίτος.³⁹

Οι πηγές μαρτυρούν την ύπαρξη [σολέας](#) και [υπερώων](#) στο εσωτερικό της εκκλησίας,⁴⁰ καθώς και την ύπαρξη δύο παρεκκλησίων, της Αγίας Σορού⁴¹ και του Αγίου Ιακώβου του Αδελφοθέου. Η ύπαρξη ενός τρίτου παρεκκλησίου, αφιερωμένου στο Χριστό μαρτυρείται σε μία μόνο πηγή· στο παρεκκλήσιο αυτό υποτίθεται ότι φυλασσόταν το 12ο αιώνα μια θαυματουργή εικόνα του Σωτήρα Χριστού.⁴²

Θεοτόκος των Χαλκοπρατείων

4. Ο εσωτερικός διάκοσμος

Το εικονογραφικό πρόγραμμα του ναού δε μας έχει σωθεί. Από τις πηγές ωστόσο γνωρίζουμε ότι απεικονιζόταν ένας μαριολογικός κύκλος που ξεκινούσε από τη γέννηση της Θεοτόκου και περιλάμβανε και τη Γέννηση του Χριστού. Αυτός ο κύκλος ήταν σύγχρονος με την ανέγερση του ναού. Στα μέσα του βου αιώνα, όταν ο Ιουστίνος Β΄ επισκέυασε το ναό, συμπλήρωσε τον εικονογραφικό διάκοσμο με δύο νέα ψηφιδωτά: την προσκύνηση των Μάγων, που δεν προσδιορίζεται σε ποιο σημείο της εκκλησίας βρισκόταν, και τον Ευαγγελισμό στην κόγχη της αγίδας. Σύμφωνα με τον C. Mango, επρόκειτο για εικονογραφική παραλλαγή με λίγα παράλληλα, στην οποία ο Χριστός εμφανίζεται σε μετάλλιο μπροστά στο στήθος της Θεοτόκου, ώστε να διακριθεί ο προ της Ενσάρκωσης Λόγος από την ανθρώπινη μητέρα του. Το ψηφιδωτό αυτό αντικαταστάθηκε με ένα σταυρό την περίοδο της [Εικονομαχίας](#), επί [Κωνσταντίνου Ε΄ Κοπρώνυμου](#), ενώ μετά τη [Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδο](#) ο πατριάρχης [Ταράσιος](#) φρόντισε να ξαναγίνει στην ίδια θέση.⁴³

Τα ελάχιστα λείψανα που έχουν διασωθεί αποτελούσαν μέρος του [γλυπτού](#) διακόσμου του ναού. Ένα κιονόκρανο σε σχήμα καλάθου, διακοσμημένο με φύλλα και [άβακα](#) ([εικ. 5](#)), χρονολογείται στα χρόνια του αυτοκράτορα Βασιλείου Α΄ (867-886). Έχουν επίσης βρεθεί η βάση ενός κίονα, που πιθανότατα ανήκε σε κιονοστοιχία των υπερώνων, καθώς και δύο μικροί κίονες του τέμπλου ([εικ. 6](#)).⁴⁴ Τέλος, από τις πηγές γνωρίζουμε ότι με τις επισκευές του Ιουστίνου ο ναός απέκτησε φατνωματική οροφή επενδεδυμένη με πολύτιμο μέταλλο, καθώς και πόρτες από ήλεκτρο, ασήμι και χρυσό.⁴⁵

5. Οι τοιχογραφίες στο οκτάγωνο κτίσμα

Τμήματα δύο τοιχογραφιών διατηρούνταν μέχρι το 1953 στην υποδομή του οκτάγωνου κτίσματος, ενώ σήμερα έχουν πλέον χαθεί. Το καλύτερα διατηρημένο σπάραγμα απεικόνιζε δύο από τους τρεις Μάγους, σε μια σκηνή που πιθανότατα θα ανήκε σε έναν κύκλο της παιδικής ηλικίας του Χριστού. Η άλλη τοιχογραφία απεικόνιζε το μαρτύριο του Προφήτη Ζαχαρία. Η τεχνοτροπία αλλά και οι χαρακτηριστές στις επιγραφές οδήγησαν σε μια χρονολόγηση στην Παλαιολόγεια περίοδο (τέλη 13ου με αρχές 14ου αιώνα). Συνδυάζοντας τις γραπτές μαρτυρίες με τα κατάλοιπα του ζωγραφικού διακόσμου, ο C. Mango κατέληξε στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για την κρύπτη του παρεκκλησίου του Αγίου Ιακώβου του Αδελφοθέου, όπου σύμφωνα με την παράδοση φυλάσσονταν τα λείψανα του Προφήτη Ζαχαρία και των Νηπίων του Ηρώδη.⁴⁶

1. Πασπάτης, Α., *Τα βυζαντινά ανάκτορα και τα περίξ αυτών ιδρύματα. Μεθ' ενός χάρτου τοπογραφικού* (Αθήνα 1885), σελ. 84.
2. Petrus Gyllius, *De topographia Constantinopoleos et de illius antiquatibus* (Lyon 1561), II.21.
3. Ψευδο-Κωδινός, *Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως*, Preger, T. (επιμ.), *Scriptores Originum Constantinopolitanarum* II (Leipzig 1907, ανατ. 1975), σελ. 227.
4. Lathoud, D. – Pezaud, P., “Le sanctuaire de la Vierge au Chalcoportia”, *Echos d'Orient* 23 (1924), σελ. 36-37.
5. Γεώργιος Μοναχός, *Χρονικόν σύντομον*, de Boor, C. (επιμ.) (διορθ. P. Wirth), *Georgii monachi Chronicon* II (Leipzig 1904, ανατ. 1978), σελ. 604.7-12.
6. Μιχαήλ Γλύκας, *Βίβλος Χρονική*, Bekker, I. (επιμ.), *Michaelis Glycae Annales* (CSHB, Bonn 1836), σελ. 483.3-5.
7. Ψευδο-Κωδινός, *Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως*, Preger, T. (επιμ.), *Scriptores Originum Constantinopolitanarum* II (Leipzig 1907, ανατ. 1975), σελ. 226-227.
8. Θεοφάνης Ομολογητής, *Χρονογραφία*, de Boor, C. (επιμ.), *Theophanis Chronographia* I (Leipzig 1883, ανατ. Hildesheim 1963), σελ. 98.1-10, 102.10-12.

Θεοτόκος των Χαλκοπρατείων

9. Γεώργιος Κεδρηγός, *Σύνοψις Ιστοριών*, Bekker, I. (επιμ.), *Georgius Cedrenus I (CSHB, Bonn 1838)*, σελ. 601.15-16, 602.2-6.
10. Συμεών Μεταφραστής (ως Λέων Γραμματικός), *Χρονογραφία*, Bekker, I. (επιμ.), *Leonis Grammatici, Chronographia (CSHB, Bonn 1842)*, σελ. 122.1-4.
11. Schoell, R. – Kroll, G. (επιμ.), *Novellae Justiniani, Corpus Juris Civilis 3* (Berlin 1895, ανατ. 1968), σελ. 20, νεαρά 3.1 (του 535).
12. Lackner, W. (επιμ.), “Ein byzantinisches Marienmirakel”, *Βυζαντινά* 13:2 (1985), σελ. 850.
13. Ψευδο-Κωδινός, *Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως*, Preger, T. (επιμ.), *Scriptores Originum Constantinopolitanarum II* (Leipzig 1907, ανατ. 1975), σελ. 227.
14. Ψευδο-Κωδινός, *Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως*, Preger, T. (επιμ.), *Scriptores Originum Constantinopolitanarum II* (Leipzig 1907, ανατ. 1975), σελ. 263.
15. Lathoud, D. – Pezaud, P., “Le sanctuaire de la Vierge au Chalcopratia”, *Echos d'Orient* 23 (1924), σελ. 37· Ebersolt, J., *Constantinople, recueil d'études d'archéologie et d'histoire I: Les anciens sanctuaires de Constantinople* (Paris 1951), σελ. 54-61· Janin, R., *La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin I: Le siège de Constantinople et le Patriarcat oecumenique, iii: Les églises et les monastères²* (Paris 1969), σελ. 237.
16. Mango, C., “The Origins of the Blachernae Shrine at Constantinople”, στο Cambi, N. – Marin, E. (επιμ.), *Radovi XIII Međunarodnog Kongresa za starokršćansku arheologiju (Split, Poreč 25.9 -1.10. 1994) [Acta XIII Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae II]* (Split – Vatican City 1998), σελ. 65-66.
17. Mango, C., “The Origins of the Blachernae Shrine at Constantinople”, στο Cambi, N. – Marin, E. (επιμ.), *Radovi XIII Međunarodnog Kongresa za starokršćansku arheologiju (Split, Poreč 25.9 -1.10. 1994) [Acta XIII Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae II]* (Split – Vatican City 1998), σελ. 65. Πρβλ. James, L., “The empress and the Virgin in early Byzantium”, στο Vassilaki, M. (επιμ.), *Images of the Mother of God. Perceptions of the Theotokos in Byzantium* (Ashgate 2005), σελ. 147-148.
18. Mango, C., «Η Κωνσταντινούπολη ως Θεοτοκούπολη», στο *Μήτηρ Θεού. Απεικονίσεις της Παναγίας στη βυζαντινή τέχνη* (Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2000), σελ. 19.
19. Müller-Wiener, W., *Bildlexicon zur Topographie Instabuls* (Tübingen 1977), σελ. 76.
20. Janin, R., *La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin I: Le siège de Constantinople et le Patriarcat oecumenique, iii: Les églises et les monastères²* (Paris 1969), σελ. 239. Πρβλ. Mansi, J., *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio* 8 (Paris 1901), στήλ. 878.
21. Καραγιαννόπουλος, Ι., *Ιστορία βυζαντινού κράτους Α* (Θεσσαλονίκη 1990), σελ. 495.
22. Φασουλάκης, Σ. – Λαΐου, Α., «Η δυναστεία των Κομνηνών και οι Σταυροφορίες», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους Θ* (Αθήνα 1979), σελ. 13.
23. Σκαρλάτος ο Βυζάντιος, Δ., *Κωνσταντινούπολις Α* (Αθήνα 1851), σελ. 460.
24. Άννα Κομνηνή, *Αλεξιάς*, Schopen, L. (επιμ.), *Annae Comnenae, Alexias I (CSHB, Bonn 1839)*, σελ. 278.6-10.
25. Janin, R., *La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin I: Le siège de Constantinople et le Patriarcat oecumenique, iii: Les églises et les monastères²* (Paris 1969), σελ. 237.
26. Mathews, T., *The Early Churches of Constantinople. Architecture and Liturgy* (University Park – London 1971), σελ. 28.
27. Mathews, T., *The Byzantine Churches of Istanbul. A Photographic Survey* (University Park – London 1976), σελ. 319.

Θεοτόκος των Χαλκοπρατείων

28. Lathoud, D. – Pezaud, P., “Le sanctuaire de la Vierge au Chalcopratia”, *Echos d'Orient* 23 (1924), σελ. 36-62.
29. Mathews, T., *The Early Churches of Constantinople. Architecture and Liturgy* (University Park – London 1971), σελ. 28.
30. Kleiss, W., “Neue Befunde zur Chalkopratenkirche in Istanbul”, *Istanbuler Mitteilungen* 15 (1965), σελ. 149-167· Kleiss, W., “Grabungen im Bereich der Chalkopratenkirche in Istanbul”, *Istanbuler Mitteilungen* 16 (1966), σελ. 217-240.
31. Mathews, T., *The Early Churches of Constantinople. Architecture and Liturgy* (University Park – London 1971), σελ. 28-33.
32. Müller-Wiener, W., *Bildlexicon zur Topographie Instabuls* (Tübingen 1977), σελ. 76-78.
33. Mathews, T., *The Early Churches of Constantinople. Architecture and Liturgy* (University Park – London 1971), σελ. 30.
34. Mathews, T., *The Early Churches of Constantinople. Architecture and Liturgy* (University Park – London 1971), σελ. 29.
35. Mendel, G., *Catalogue des sculptures grecques, romaines et byzantines* (Κωνσταντινούπολη 1914), σελ. 460· Kleiss, W., “Neue Befunde zur Chalkopratenkirche in Istanbul”, *Istanbuler Mitteilungen* 15 (1965), σελ. 163-165.
36. Mango, C., “Notes on Byzantine monuments”, *Dumbarton Oaks Papers* 23-24 (1969-1970), σελ. 371.
37. Mathews, T., *The Early Churches of Constantinople. Architecture and Liturgy* (University Park – London 1971), σελ. 30.
38. Mathews, T., *The Early Churches of Constantinople. Architecture and Liturgy* (University Park – London 1971), σελ. 28, 30.
39. Mathews, T., *The Byzantine Churches of Istanbul. A Photographic Survey* (University Park – London 1976), σελ. 319.
40. Κωνσταντίνος Ζ' Πορφυρογέννητος, *Περί Βασιλείου Τάξεως*, Reiske, J.J. (επιμ.), *Constantini Porphyrogeniti imperatoris De Cerimoniis aulae byzantinae* I (CSHB, Bonn 1829), σελ. 166.9-25.
41. Κωνσταντίνος Ζ' Πορφυρογέννητος, *Περί Βασιλείου Τάξεως*, Reiske, J.J. (επιμ.), *Constantini Porphyrogeniti imperatoris De Cerimoniis aulae byzantinae* I (CSHB, Bonn 1829), σελ. 31.4-9· Lackner, W. (επιμ.), “Ein byzantinisches Marienmirakel”, *Βυζαντινά* 13.2 (1985), σελ. 853.
42. Ciggar, K., “Une description de Constantinople traduite par un pelerin anglais”, *Revue des Études Byzantines* 34 (1976), παρ. 10, στ. 2-6.
43. Mango, C., “The Chalkoprataea Annunciation and the pre-eternal Logos”, *Δελτίον Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* 17 (1993/4), σελ. 165-166.
44. Mathews, T., *The Early Churches of Constantinople. Architecture and Liturgy* (University Park – London 1971), σελ. 28, 30.
45. Mango, C., “The Chalkoprataea Annunciation and the pre-eternal Logos”, *Δελτίον Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* 17 (1993/4), σελ. 165.
46. Mango, C., “Notes on Byzantine monuments”, *Dumbarton Oaks Papers* 23-24 (1969-1970), σελ. 369-372.

Βιβλιογραφία :

	Θεοφάνης , <i>Χρονογραφία</i> , de Boor, C. (ed.), <i>Theophanis Chronographia</i> , Leipzig 1883
	Janin R. , <i>La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin, I. Le Siège de Constantinople et le Patriarcat Oecuménique 3: Les églises et les monastères</i> , 2, Paris 1969

Θεοτόκος των Χαλκοπρατείων

	Γεώργιος Μοναχός, <i>Χρονικόν</i> , de Boor, C. (ed.), <i>Georgii Monachi Chronicon</i> , Leipzig 1904
	Καραγιαννόπουλος Ι., <i>Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους</i> , Θεσσαλονίκη 1987
	Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, <i>Περί βασιλείου τάξεως</i> , Reiske, J. (ed.), <i>Constantini Porphyrogeniti imperatoris de cerimoniis aulae Byzantinae libri duo, I</i> , Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Bonn 1829
	Mathews T.F., <i>The Byzantine Churches of Istanbul. A Photographic Survey</i> , University Park – London 1976
	Müller-Wiener W., <i>Bildlexikon zur Topographie Istanbuls, Byzantion – Konstantinupolis – Istanbul bis zum Beginn d. 17. Jhs.</i> , Tübingen 1977
	Ψευδο-Κωδινός, <i>Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως</i> , Preger, T. (ed.), <i>Scriptores originum Constantinopolitanarum, II</i> , Leipzig 1907 (ανατ. New York 1975)
	Mathews T.F., <i>The Early Churches of Constantinople. Architecture and Liturgy</i> , University Park, Pennsylvania – London 1971
	Mango C., "The Origins of the Blachernae Shrine at Constantinople", Cambi, N. – Marin, E. (eds), <i>Radovi XIII Međunarodnog Kongresa za starokršćansku arheologiju II (Split, Poreč 25.9 -1.10. 1994)</i> , Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana, Split – Vatican City 1998, 61-75
	Mango C., "Η Κωνσταντινούπολη ως Θεοτοκούπολη", <i>Μήτηρ Θεού. Απεικονίσεις της Παναγίας στη βυζαντινή τέχνη</i> , Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2000, 17-25
	Βυζάντιος Σ., <i>Η Κωνσταντινούπολις. Περιγραφή τοπογραφική, αρχαιολογική και ιστορική, Α</i> , Ανδρέας Κορομηλάς, Αθήναι 1851
	Mango C., <i>The art of the Byzantine Empire 312-1453. Sources and documents</i> , New Jersey 1972
	Ciggar K.N., "Une description de Constantinople traduite par un pèlerin anglais", <i>Revue des Etudes Byzantines</i> , 34, 1976, 211-267
	Πασπάτης Α., <i>Τα βυζαντινά ανάκτορα και τα πέριξ αυτών Ιδρύματα. Μεθ' ενός χάρτου τοπογραφικού</i> , Αθήναι 1885
	Gilles P., <i>De topographia Constantinopoleos et de illius antiquitatibus Libri Quatuor</i> , Lyon 1561, ανατ. Αθήνα 1967
	Mango C., "Notes on Byzantine Monuments", <i>Dumbarton Oaks Papers</i> , 23-24, 1969-1970, 369-375
	Lathoud D., Pezaud P., "Le sanctuaire de la Vierge au Chalcopratia", <i>Echos d'Orient</i> , 23, 1924, 36-62
	Lackner W., "Ein byzantinisches Marienmirakel", <i>Βυζαντινά</i> , 13.2, 1985, 835-860
	Ebersolt J., <i>Constantinople, recueil d'études d'archéologie et d'histoire, I: Les anciens sanctuaires de Constantinople</i> , Paris 1951
	James L., "The empress and the Virgin in early Byzantium", Vassilaki, M. (ed.), <i>Images of the Mother of God. Perceptions of the Theotokos in Byzantium</i> , Ashgate 2005, 145-152
	Mango C., "The Chalkoprateia Annunciation and the pre-eternal Logos", <i>Δελτίον Χριστιανικής Αρχαιολογικής</i>

Θεοτόκος των Χαλκοπρατείων

	Εταιρείας, 17, 1993-1994, 165-170
	Kleiss W. , "Neue Befunde zur Chalkopratenkirche in Istanbul", <i>Istanbulur Mitteilungen</i> , 15, 1965, 148-167
	Kleiss W. , "Grabungen im Bereich der Chalkopratenkirche in Istanbul", <i>Istanbulur Mitteilungen</i> , 16, 1966, 217-240

Δικτυογραφία :

	Theotokos ton Chalkoprateion http://www.nyu.edu/gsas/dept/fineart/html/Byzantine/index.htm?http&&www.nyu.edu/gsas/dept/fineart/html/Byzantine/34.htm
--	---

Γλωσσάριο :

	άβακας, ο (αρχιτεκτ.) Τετράγωνη λίθινη πλάκα που αποτελεί το ανώτερο τμήμα του κιονοκράνου ή του επικράνου.
	άτριο ή αίθριο, το 1. Αρχαιότητα: Ο εσωτερικός ελεύθερος χώρος (αυλή) ενός κτηρίου που σε όλες τις πλευρές του περιβάλλεται από κιονοστοιχίες. 2. Βυζάντιο: Το προαύλιο μιας εκκλησίας στην παλαιохριστιανική, βυζαντινή και μεσαιωνική εκκλησιαστική αρχιτεκτονική. Κατά κανόνα περιβαλλόταν από τέσσερις κιονοστήρικτες στοές (τετράστω, quadriporticus).
	Ιερό Βήμα, το Ο χώρος στο ανατολικό άκρο του ναού που περικλείεται από την αψίδα και χωρίζεται από τον κυρίως ναό με το φράγμα του πρεσβυτερίου ή το τέμπλο. Στο Ιερό Βήμα τελείται η Θεία Ευχαριστία.
	μαφόριον, το (λατ. mafortium, maforte, εβρ. ma'aforet) Ή μαφόρτ(ι)ον. Πέπλος των γυναικών, ένα είδος χιτώνα που κάλυπτε την κεφαλή και έφτανε μέχρι τους αστραγάλους, ενίοτε και κοντός μανδύας μοναχών. Μαφόριο ή μανοφόριο ονόμαζαν οι Βυζαντινοί την εσθήτα, τον εξωτερικό χιτώνα της Θεοτόκου. Σύμφωνα με την παράδοση, η εσθήτα και η ζώνη της Θεοτόκου διασώθηκαν μετά την Κοίμησή της από το Θωμά και ύστερα από 4-5 αιώνες μεταφέρθηκαν στην Κωνσταντινούπολη. Ο αυτοκράτορας κατέθεσε το μαφόριο στο ναό των Βλαχερνών. Τα ιερά άμφια αποτελούσαν αντικείμενα λατρείας και φυλάσσονταν ως τα πολυτιμότερα θησαυρίσματα που προστάτευαν τη «Θεοφύλακτη πόλη».
	μονοφυσιτισμός, ο Χριστιανική αίρεση η οποία αναπτύχθηκε τον 5ο αιώνα και, σε αντίθεση με τα ορθόδοξα δόγματα, πρέσβευε ότι ο Χριστός δεν είχε δύο φύσεις, αλλά μόνο μία, την ανθρώπινη. Η αίρεση διαδόθηκε ευρέως στις ανατολικές επαρχίες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας (κυρίως στην Αίγυπτο) και στην Αρμενία.
	νάρθηκας, ο Στην εκκλησιαστική αρχιτεκτονική νάρθηκας ονομάζεται ο εγκάρσιος προθάλαμος στη δυτική πλευρά ενός ναού. Σε αυτόν παρέμεναν οι κατηχούμενοι και εκεί εκτελούνταν ορισμένες πράξεις της λειτουργίας. Ο προθάλαμος τοποθετείται μπροστά από το μεσαίο και τα πλάγια κλίτη ως εσωνάρθηκας ή μπροστά από την πρόσοψη της εκκλησίας ως εξωνάρθηκας. Ο εξωνάρθηκας μπορεί να έχει τη μορφή ανοιχτής κιονοστήρικτης στοάς.
	Νεαρά, η (novella, θηλ.) Όρος που σημαίνει κατά λέξη νέο διάταγμα και χρησιμοποιείται από τον 4ο αιώνα και εξής για να δηλώσει τις διατάξεις των αυτοκρατόρων εκτός των οργανωμένων κωδίκων. Ήταν γραμμένες κυρίως στα ελληνικά και χρησιμοποιήθηκαν εκτενώς στη Μέση Βυζαντινή περίοδο. Από τα χρόνια των Κομνηνών όμως και μετά, αντικαταστάθηκαν από άλλους, ειδικότερους όρους και σπάνια συναντώνται στην Ύστερη Βυζαντινή περίοδο.
	σολέα, η (και σολέας, ο) Στενόμακρος ή ευρύς ορθογώνιος υπερυψωμένος χώρος μπροστά από την κεντρική πύλη του φράγματος του πρεσβυτερίου και μέχρι τον άμβωνα προοριζόταν για τους διακόνους και τους αναγνώστες κατά τη διάρκεια της λειτουργίας.
	τρίκλιτη βασιλική, η Δρομικός (επιμήκης) τύπος ναού που υποδιαιρείται εσωτερικά σε τρία κλίτη: το μεσαίο και δύο πλάγια. Συχνά το μεσαίο κλίτος φωτίζεται από έναν υπερυψωμένο φωταγωγό. Κατά την Πρώιμη Βυζαντινή περίοδο χαρακτηρίζεται από τις μεγάλες διαστάσεις του.
	υπερώο, το Το υπερώο (ή γυναικωνίτης) είναι το ανώτερο διαμέρισμα του ναού πάνω από τα πλάγια κλίτη και το νάρθηκα, από όπου παρακολουθούσαν τη λειτουργία τα μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας τη Βυζαντινή περίοδο –οπότε το «αυτοκρατορικό θεωρείο» είχε ειδική είσοδο– και τη Νεότερη περίοδο οι γυναίκες.

Θεοτόκος των Χαλκοκρατείων

Πηγές

- Ηλία πρεσβυτέρου και οικονόμου της μεγάλης εκκλησίας περί του γενομένου σημείου εν τω ναώ της υπεραγίας Θεοτόκου της αχράντου, Lackner, W. (ed.), "Ein byzantinisches Marienmirakel", *Βυζαντινά* 13:2 (1985), σελ. 850-860.
- Schoell, R. – Kroll, G. (eds), *Novellae Justiniani, Corpus Juris Civilis* 3 (Berlin 1895, ανατ. 1968), σελ. 20, νεαρά 3.1 (του 535).
- Κωνσταντίνος Ζ' Πορφυρογέννητος, *Περί Βασιλείου Τάξεως*, Reiske, J.J. (ed.), *Constantini Porphyrogeniti imperatoris De Cerimoniis aulae byzantinae* I (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Bonn 1829), σελ. 31.4-9, 162-167.
- Ψευδο-Κωδινός, *Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως*, Preger, T. (ed.), *Scriptores Originum Constantinopolitanarum* II (Leipzig 1907, ανατ. 1975), σελ. 226-227, 263.
- Γεώργιος Μοναχός, *Χρονικόν σύντομον*, de Boor, C. (ed.) (διορθ. P. Wirth), *Georgii monachi Chronicon* II (Leipzig 1904, ανατ. 1978), σελ. 604.7-12.
- Μιχαήλ Γλύκας, *Βίβλος Χρονική*, Bekker, I. (ed.), *Michaelis Glycae Annales* (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Bonn 1836), σελ. 483.3-5.
- Θεοφάνης Ομολογητής, *Χρονογραφία*, de Boor, C. (ed.), *Theophanis Chronographia* I (Leipzig 1883, ανατ. Hildesheim 1963), σελ. 98.1-10, 102.10-12.
- Γεώργιος Κεδρηνός, *Σύνοψις Ιστοριών*, Bekker, I. (ed.), *Georgius Cedrenus* I (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Bonn 1838), σελ. 601.15-16, 602.2-6.
- Συμεών Μεταφραστής (ως Λέων Γραμματικός), *Χρονογραφία*, Bekker, I. (ed.), *Leonis Grammatici, Chronographia* (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Bonn 1842), σελ. 122.1-4.
- Άννα Κομνηνή, *Αλεξιάς*, Schopen, L. (ed.), *Annae Comnenae, Alexias* I (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Bonn 1839), σελ. 278.6-10.
- Petrus Gyllius, *De topographia Constantinopoleos et de illius antiquatibus* (Lyon 1561), II.21.

Παραθέματα

Η κατασκευή του ναού και η πρώτη φάση διακόσμησής του επί Ζήνωνα:

Ναός υπάρχει ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ ἐπονομαζόμενος Χαλκοκρατεῖα πλησίον τῆς τοῦ θεοῦ μεγάλης ἐκκλησίας τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου, εἰς Ἑβραίων συναγωγὴν ποτε χρηματίζων· τοῦτον τοῖνον τὸν ναὸν πρότερον μὲν Ζήνων ὁ βασιλεὺς εἰς κάλλος καὶ μέγεθος ἀνυψώσας καὶ περικαμαρώσας τε καὶ περιοροφώσας διὰ πευκίνων καὶ κυπαρισσίνων ξύλων κατεσκεύασε τε <καὶ> οἶκον τῆς πανσέπτου θεομήτορος Μαρίας ἐπωνόμασε κλίτη τε δεξιὰ καὶ εὐώνυμα ἐν τῇ στοᾷ προσετίθει, ἃ εἰώθαμεν λέγειν κατηχούμενα, ἐν οἷς ἀπόκειται τῶν ἱερῶν σκευῶν ἀπαλλαγῆ. Ἐν δὲ τοῖς τῆς καμαρώσεως τοίχοις ἐκ χρυσῶν ψηφίδων πᾶσαν ἰστορίαν ἀπὸ τῆς γεννήσεως τῆς θεομήτορος προσανέθηκε καὶ τῆς δι' ἡμᾶς κατὰ σάρκα ἐνανθρωπήσεως τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ τοῦ θεοῦ τοῦ ἀληθινοῦ θεοῦ τοῦ ἐξ αὐτῆς ἡμῖν γνωρισθέντος.

Lackner, W., (ed.), "Ein byzantinisches Marienmirakel", *Βυζαντινά* 13:2 (1985), σελ. 850.

Ο αυτοκράτορας στην Παναγία των Χαλκοκρατείων την ημέρα του Ευαγγελισμού:

Τοῦ δὲ πατριαρχοῦ τὴν εὐχὴν τελέσαντος, προσκυνεῖ ὁ βασιλεὺς τὸν τίμιον σταυρὸν καὶ τὸ ἄχραντον εὐαγγέλιον, καὶ κρατήσαντες ἀλλήλων τὰς χεῖρας, διέρχονται μέσον τοῦ ναοῦ καὶ εἰσέρχονται ἐν τῇ σωλαίᾳ, καὶ ἀπέρχονται μέχρι τῶν ἁγίων θυρῶν. ἅπτων δὲ κάκεισε κηρὸς καὶ εὐξάμενος, ἐπιδίδωσιν αὐτοὺς τῷ πραιποσίτῳ, καὶ εἰσέρχεται εἰς τὸ θυσιαστήριον, καὶ προσκυνήσας τὴν ἁγίαν τράπεζαν καὶ λαβὼν ἀποκόμβιον παρὰ τοῦ πραιποσίτου, τίθισιν αὐτὸ ἐν τῇ ἁγίᾳ τραπέζῃ, καὶ διὰ τῆς

Θεοτόκος των Χαλκοπρατείων

πλαγίας του ἀριστεροῦ μέρους ἐξελθῶν, εἰσέρχεται εἰς τὴν ἀγίαν σορὸν [...].

Κωνσταντῖνος Ζ' Πορφυρογέννητος, *Περὶ Βασιλείου Τάξεως*, Reiske, J.J. (ed.), *Constantini Porphyrogeniti imperatoris De Cerimoniis aulae byzantinae* I (CSHB, Bonn 1829), σελ. 166.7-16.